Εισαγωγή

Robert gerwarth – Erez manela

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος τελείωσε επισήμως το 1918 με τη νίκη των Συμμάχων. Με τη λήξη του τρεις μεγάλες μακραίωνες χερσαίες αυτοκρατορίες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Αυτοκρατορία των Αψβούργων και η Αυτοκρατορία των Ρομανόφ, εξαφανίστηκαν από τον χάρτη. Μία τέταρτη, η αυτοκρατορία των Χόεντσολερν, η οποία είχε γίνει μεγάλη χερσαία αυτοκρατορία τον τελευταίο χρόνο του πολέμου με την κατάληψη τεράστιων εδαφών στην ανατολικοκεντρική Ευρώπη, περιορίστηκε σημαντικά σε μέγεθος, έχασε τις υπερπόντιες αποικίες της και μετασχηματίστηκε σε κοινοβουλευτική δημοκρατία. Οι νικηφόρες δυτικοευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, παρά τα σημαντικά εδαφικά κέρδη τους στη συνδιάσκεψη ειρήνης του Παρισιού, δεν έμειναν ούτε αυτές ανεπηρέαστες από τον κατακλυσμό του πολέμου. Η Ιρλανδία κέρδισε την ανεξαρτησία της ύστερα από αιματηρό ανταρτοπόλεμο εναντίον των βρετανικών δυνάμεων, ενώ στην Αίγυπτο, στην Ινδία, στο Ιράκ, στο Αφγανιστάν και στην Μπούρμα το Λονδίνο αντέδρασε στην αναταραχή χρησιμοποιώντας αξιοσημείωτη βία. Η Γαλλία πάλεψε εναντίον της αντίστασης στις αυτοκρατορικές φιλοδοξίες της στην Αλγερία, στη Συρία, στην Ινδοκίνα και στο Μαρόκο. Ακόμη μακρύτερα από τα κύρια θέατρα του Μεγάλου Πολέμου η Ιαπωνία έκανε το ίδιο στην Κορέα.

Το σχόλιο του Μπενίτο Μουσολίνι για τη διάλυση των μεγάλων ευρωπαϊκών χερσαίων αυτοκρατοριών και τις νέες προκλήσεις τις οποίες αντιμετώπιζαν οι θαλάσσιες αυτοκρατορίες έκανε εντύπωση για την ανησυχία την οποία εξέφραζε και έγινε διάσημο. Με άρθρο του στην εφημερίδα *Il Popolo d'Italia* ο Μουσολίνι τόνιζε ότι ούτε η πτώση της Ρώμης ούτε η ήττα του Ναπολέοντα μπορούσαν να συγκριθούν ως προς τις επιπτώσεις τους στην ιστορία με την τοτινή αναδιάταξη του πολιτικού χάρτη της Ευρώπης. «Όλη η γη τρέμει. Όλες οι ήπειροι σπαράσσονται από την ίδια κρίση. Δεν υπάρχει ούτε ένα μέρος στον πλανήτη […] που να

μην έχει συγκλονιστεί από τον κυκλώνα. Στην παλιά Ευρώπη άνθρωποι εξαφανίζονται, συστήματα διαλύονται, θεσμοί καταρρέουν». [1]

Για αυτό το ζήτημα ο Μουσολίνι είχε δίκιο. Επί αιώνες η ευρωπαϊκή ιστορία και στην πραγματικότητα η παγκόσμια ιστορία ήταν ιστορία αυτοκρατοριών, τόσο εντός της ευρωπαϊκής ηπείρου όσο και με όρους ναυτικής εξερεύνησης, επέκτασης και κατάκτησης υπερπόντιων εδαφών. Αυτοκρατορικοί παίκτες, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ιαπωνία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, είχαν διαμορφώσει ο καθένας τη δική του σφαίρα επιρροής και αποικιακής κυριαρχίας. Τις παραμονές του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, στο απόγειο αυτής της πρωτοφανούς αυτοκρατορικής επέκτασης, μεγάλο μέρος της χερσαίας μάζας του κατοικημένου κόσμου ήταν διαιρεμένο σε αυτοκρατορίες ή οικονομικά εξαρτημένα εδάφη. Στον 20ό αιώνα αυτός ο κόσμος άλλαξε δραματικά, καθώς αυτές οι μεγάλες αυτοκρατορίες είτε κατέρρευσαν είτε δέχθηκαν μεγάλη πίεση από τον κατακλυσμό του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Ούτε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος ούτε οι επιπτώσεις του στο πολιτικό τοπίο της Ευρώπης είναι παραμελημένα θέματα της ιστορικής έρευνας. Εντούτοις, γεγονός ίσως κατανοητό με δεδομένες τις συνέπειες τις οποίες είχε ο πόλεμος στη δυτική Ευρώπη, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας μετά το 1918 εστιάζει στα γεγονότα στο Δυτικό Μέτωπο και στις επιπτώσεις τις οποίες είχαν στις μητροπολιτικές χώρες: στη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία. Οι περισσότερες από αυτές τις ιστορικές μελέτες έχουν ως πλαίσιο δύο «κλασικές» παραδοχές. Πρώτο, ο πόλεμος άρχισε με την κλαγγή των «όπλων του Αυγούστου» το 1914 και τελείωσε με την ανακωχή της 11ης Νοεμβρίου 1918, και, δεύτερο, ο πόλεμος ήταν κυρίως πόλεμος μεταξύ εθνικών κρατών και αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό ευρωπαϊκή υπόθεση. Έτσι εθνοτικές μειονότητες, αυτοκρατορικά στρατεύματα και θέατρα μαχών, επιστράτευσης και αναστάτωσης στην ανατολική Ευρώπη ή εκτός Ευρώπης παρέμειναν στην καλύτερη περίπτωση ζητήματα δευτερεύουσας σημασίας στις γενικές ιστορικές αφηγήσεις του πολέμου και της ειρήνης στο Δυτικό Μέτωπο.[2]

---

1. Τα λόγια του Μουσολίνι παρατίθενται στο R. J. B. Bosworth, *Mussolini* (Λονδίνο: Arnold, 2002), 121.

2. Hew Strachan, *The First World War*, i, *To Arms* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2004), ο αριστοτεχνικός πρώτος τόμος της προγραμματισμένης τρίτομης ιστορίας του Μεγάλου Πολέμου δείχνει τις δυνατότητες τις οποίες προσφέρει η παγκόσμια προσέγγιση του Μεγάλου Πολέμου. Για μια διεθνική ιστορία του Μεγάλου Πολέμου η οποία εστιάζει κυρίως στην Ευρώπη, βλ. Alan Kramer, *Dynamics of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2008). Στα πρόσφατα έργα που μελετούν τον πόλεμο υπό παγκόσμια οπτική περιλαμβάνονται το William Kelleher Storey, *The First World War: A Concise Global History* (Λάνχαμ, Μέρυλαντ: Rowman & Littlefield, 2009), και

Και οι δύο αυτές παραδοχές κυριάρχησαν και καθόρισαν επί δεκαετίες τη δυτική ιστοριογραφία για τον Μεγάλο Πόλεμο. Και ενώ η βιβλιογραφία που βασίζεται σε αυτές τις παραδοχές παρήγαγε πολλές αξιόλογες αναλύσεις για τις αιτίες και τις συνέπειες της σύγκρουσης, το βιβλίο αυτό επιδιώκει να διευρύνει το πεδίο της ιστορίας του Μεγάλου Πολέμου στηριζόμενο σε δύο παραδοχές οι οποίες αποκλίνουν από τις παραδοχές της προηγούμενης ιστοριογραφίας. Η πρώτη παραδοχή είναι ότι εντάσσει τη μελέτη του πολέμου σε ένα ευρύτερο από ό,τι συνήθως πλαίσιο, τόσο χρονικό όσο και εδαφικό. Η εστίαση στην περίοδο από τον Αύγουστο του 1914 έως τον Νοέμβριο του 1918 έχει μεγαλύτερη σημασία για τις νικήτριες δυνάμεις στο Δυτικό Μέτωπο (κυρίως τη Βρετανία και τη Γαλλία) από ό,τι για μεγάλο μέρος της κεντροανατολικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης ή για τα αποικιακά στρατεύματα των οποίων η αποστράτευση δεν άρχισε τον Νοέμβριο του 1918. Ο παροξυσμός της περιόδου 1914-1918 ήταν το επίκεντρο ενός κύκλου ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ αυτοκρατοριών, ο οποίος σε μερικά μέρη της Ευρώπης άρχισε το 1911 με την επίθεση της Ιταλίας σε εδάφη της βόρειας Αφρικής και της Μεσογείου τα οποία ήλεγχε προηγουμένως η Οθωμανική Αυτοκρατορία και με τους Βαλκανικούς πολέμους που ξέσπασαν το επόμενο έτος.[3] Επιπλέον τα κύματα μαζικής βίας τα οποία πυροδότησε η κατάρρευση των αυτοκρατοριών συνεχίστηκαν μέχρι το 1923, όταν η συνθήκη της Λωζάνης καθόρισε την επικράτεια της νέας Δημοκρατίας της Τουρκίας και έβαλε τέλος στις ελληνικές εδαφικές βλέψεις στη Μικρά Ασία με τη μεγαλύτερη υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών στην ιστορία πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.[4] Το τέλος του ιρλανδικού εμφύλιου πολέμου την ίδια χρονιά, η αποκατάσταση μιας κάποιας ισορροπίας στη Γερμανία μετά τη λήξη της γαλλοβελγικής κατοχής στο Ρουρ, η σταθεροποίηση του μπολσεβίκικου καθεστώτος στη Ρωσία με την αποφασιστική νίκη του στον αιματηρό εμφύλιο πόλεμο και την επικύρωση της ΝΕΠ (Νέα Οικονομική Πολιτική) μετά τον θάνατο του Λένιν το 1924 και η αναδιαμόρφωση του συσχετισμού δυνάμεων στην ανατολική Ασία στη συνδιάσκεψη της Ουάσινγκτον δύο χρόνια νωρίτερα ήταν πρόσθετες ενδείξεις ότι για την ώρα ο κύκλος της βίας είχε κλείσει.

το Michael S. Neiberg, *Fighting the Great War: A Global History* (Καίμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 2005). Για τις παγκόσμιες διακηρύξεις της συνδιάσκεψης ειρήνης του Παρισιού, βλ. Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2007).

3. Richard Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913: Prelude to the First World War* (Λονδίνο 2000)· Donald Bloxham και Robert Gerwarth (επιμ.), *Political Violence in Twentieth-Century Europe* (Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 2011), 1-10.

4. Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2009).

Η δεύτερη παραδοχή αυτού του βιβλίου είναι ότι δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο απλώς ως πόλεμο ανάμεσα σε ευρωπαϊκά εθνικά κράτη αλλά πρωταρχικά ως πόλεμο πολυεθνοτικών παγκόσμιων αυτοκρατοριών. Ο Charles Maier ορίζει τις αυτοκρατορίες ως υπερεθνικές οντότητες τις οποίες χαρακτηρίζουν «το μέγεθος, η εθνοτική ιεράρχηση και ένα καθεστώς που συγκεντροποιεί την εξουσία, αλλά περιλαμβάνει ποικίλες κοινωνικές και/ή εθνοτικές ελίτ στη διαχείρισή του».[5] Σε αυτό το βιβλίο χρησιμοποιούμε τη λέξη «αυτοκρατορία» ως περιεκτική και ανοιχτή έννοια που περιγράφει μια πολιτικά οργανωμένη οντότητα η οποία κυβερνά ιεραρχικά τα εδάφη της επικράτειάς της και τους πληθυσμούς της σε σχέση με το αυτοκρατορικό κέντρο, και εκείνη την εποχή έτσι έβλεπαν τον εαυτό τους οι περισσότερες αυτοκρατορίες τις οποίες αναλύουμε σε αυτόν τον τόμο. Το να αντιμετωπίζουμε τον Μεγάλο Πόλεμο ως πόλεμο μάλλον αυτοκρατοριών παρά εθνικών κρατών μάς επιτρέπει, όπως δείχνουν πολλές συμβολές που ακολουθούν, να δούμε με ποιον τρόπο οι ποικίλες ανταγωνιστικές δυνάμεις επιστράτευσαν, χρησιμοποίησαν και αποστράτευσαν με διαφοροποιημένους τρόπους διάφορους πληθυσμούς της αυτοκρατορίας τους και γιατί αυτό είχε σημασία τόσο για τη γενική ιστορία του πολέμου όσο και για τις ίδιες τις ομάδες που επιστρατεύτηκαν. Επιπλέον αν πράγματι θεωρούμε ότι η σύγκρουση ήταν *παγκόσμιος* πόλεμος, έναν αιώνα ύστερα από αυτόν τον πόλεμο θα πρέπει να υιοθετήσουμε ένα πλαίσιο αναφοράς που παρουσιάζει πληρέστερα και ακριβέστερα τα εκατομμύρια των υπηκόων των αυτοκρατοριών οι οποίοι κλήθηκαν τα υπερασπιστούν τα συμφέροντα της δικής τους αυτοκρατορικής κυβέρνησης σε θέατρα του πολέμου μακριά από την Ευρώπη, ακόμη και στην Ασία και την Αφρική, και γενικότερα τον ρόλο και τις εμπειρίες στη διάρκεια του πολέμου αναρίθμητων λαών έξω από την ευρωπαϊκή ήπειρο.[6]

Η επιστράτευση εκατομμυρίων υπηκόων των αυτοκρατοριών και των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων αποδείχθηκε ουσιαστικής σημασίας για όλα τα εμπόλεμα κράτη, από τη Γερμανία μέχρι την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Αυτοκρατορία των Αψβούργων και την Αυτοκρατορία των Ρομανόφ, και φυσικά τις δυνάμεις της Αντάντ. Ινδοί, Αφρικανοί, Καναδοί, Αυστραλοί στρατιώτες, όπως

5. Charles S. Maier, *Among Empires: America's Ascendancy and its Predecessors* (Καίμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 2006), 31.

6. Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση των διαφορετικών ορισμών της «αυτοκρατορίας» και της χρησιμότητάς της ως αναλυτικής έννοιας, βλ., για παράδειγμα, Joseph W. Esherick, Hasan Kayalı και Eric Van Young (επιμ.), *Empire to Nation: Historical Perspectives on the Making of the Modern World* (Λάνχαμ, Μέρυλαντ: Rowman & Littlefield, 2006), και Jörn Leonhard και Ulrike von Hirschhausen (επιμ.), *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century* (Γκέτινγκεν: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011).

και άλλοι, υπηρέτησαν στο Δυτικό Μέτωπο και σε διάφορα δευτερεύοντα μέτωπα και εκατοντάδες χιλιάδες σκοτώθηκαν. Εργάτες που δεν συμμετείχαν στις μάχες, κυρίως από την Κίνα, αποδείχθηκαν επίσης ζωτικής σημασίας για τη διεξαγωγή του πολέμου, όπως και η συμμετοχή στον πόλεμο της Ιαπωνικής Αυτοκρατορίας, η οποία, όπως δείχνει ο Frederick Dickinson στο κείμενό του, χρησιμοποίησε τον πόλεμο ως ευκαιρία όχι μόνο για να διεισδύσει ακόμη περισσότερο στην Κίνα, αλλά και για να οργανώσει την κατοχή μεγάλου μέρους της Σιβηρίας, κατοχή που διήρκεσε μέχρι το 1922. Η συμμετοχή αυτοκρατορικών στρατευμάτων, η χρησιμοποίηση Κινέζων εργατών και η εμπλοκή άλλων δυνάμεων στον Μεγάλο Πόλεμο μετέτρεψαν μια σύγκρουση η οποία άρχισε κυρίως ως ευρωπαϊκή σε παγκόσμιο πόλεμο και χαρακτηρίζουν ως πόλεμο μεταξύ αυτοκρατοριών μια σύγκρουση που εδώ και πολύ καιρό θεωρείται κυρίως σύγκρουση κρατών. Μάχες διεξήχθησαν επίσης έξω από την Ευρώπη, από τη Σιβηρία και την ανατολική Ασία μέχρι τη Μέση Ανατολή, από τον Νότιο Ειρηνικό μέχρι τις παρατεταμένες εκστρατείες στην ανατολική Αφρική. Εκατομμύρια άνθρωποι σε όλον τον αυτοκρατορικό κόσμο βίωσαν τις επιπτώσεις του πολέμου, ο οποίος έφερε την επιστράτευση, την κατοχή, τον πληθωρισμό και την οικονομική απεξάρθρωση, αλλά σε πολλές περιπτώσεις δημιούργησε επίσης νέες ευκαιρίες, ιδέες, σχέδια και ελπίδες.

Μόνο αν εξετάσουμε τον πόλεμο σε αυτό το διευρυμένο πλαίσιο, μπορούμε να συλλάβουμε πληρέστερα το πεδίο, τη σημασία και τις συνέπειές του. Η αντιμετώπιση του Μεγάλου Πολεμου ως πολέμου για αυτοκρατορική επιβίωση και επέκταση μας βοηθά να τοποθετήσουμε σε ευρύτερο χωρικό και χρονικό πλαίσιο τη σύγκρουση, η οποία άρχισε το 1911 με την εισβολή της Ιταλίας σε οθωμανικά εδάφη στη βόρεια Αφρική και με τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 και πυροδότησε μια διαδικασία παρακμής των αυτοκρατοριών, που θα οδηγούσε τελικά στη βίαιη κατάρρευση της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων η οποία βασιζόταν σε εδαφικές αυτοκρατορίες και στην αντικατάστασή της από μια παγκόσμια τάξη πραγμάτων στηριγμένη στο έθνος-κράτος ως τη μόνη διεθνώς νομοποιημένη μορφή πολιτικής οργάνωσης.

Το αυτοκρατορικό πλαίσιο μας επιτρέπει να αντιληφθούμε ευκολότερα ότι η μαζική βία του πολέμου δεν τελείωσε με την ανακωχή του 1918 και στην πραγματικότητα η βία που προηγήθηκε του πολέμου και συνεχίστηκε μετά τον Νοέμβριο του 1918 ήταν μέρος της ίδιας διαδικασίας με την οποία αναδιατάσσονταν τα παγκόσμια πρότυπα εξουσίας και νομιμοποίησης. Βίαιες συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας συνεχίστηκαν για χρόνια μετά το 1918, καθώς ο Μεγάλος Πόλεμος κατέστρεψε τις δυναστικές αυτοκρατορίες της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας και της

Οθωμανικής Τουρκίας και δημιούργησε έντονα διαμφισβητούμενα σύνορα στην περιοχή ανατολικά της Γερμανίας, αφήνοντας «κατακερματισμένες ζώνες» ή μεγάλες εδαφικές εκτάσεις στις οποίες η εξαφάνιση των συνόρων παρήγαγε χώρους άνευ τάξης ή ξεκάθαρης κρατικής εξουσίας.[7] Στις κατακερματισμένες ζώνες των δυναστικών χερσαίων αυτοκρατοριών στην ανατολικοκεντρική Ευρώπη επαναστατικά καθεστώτα ανήλθαν στην εξουσία και κατόπιν έπεσαν εν μέσω μεγάλης βίας. Το μακελειό του ρωσικού εμφύλιου πολέμου συνεχίστηκε αμείωτο, όπως συνεχίστηκαν μερικά μεγάλης κλίμακας προγράμματα ανακούφισης, που μέχρι τώρα έχουν μελετηθεί ελάχιστα. Και φυσικά ο εμφύλιος πόλεμος στην Ανατολία διεξήχθη συνοδευόμενος από σφαγές και μεταφορά πληθυσμών πρωτοφανούς έκτασης. Η βία σε μεγάλη κλίμακα τελείωσε μόνο με τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923, η οποία σταθεροποίησε, τουλάχιστον προσωρινά, τη μετααυτοκρατορική σύγκρουση στη νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μικρά Ασία.

Όμως η σύγκρουση αποτέλεσε σημαντικό πλήγμα ακόμη και για τις αυτοκρατορίες που βγήκαν νικήτριες από τον πόλεμο. Ήδη την άνοιξη του 1919 η Βρετανία αντιμετώπιζε σημαντική αναταραχή στην Αίγυπτο και στο Παντζάμπ. Τον Μάιο βρετανικές δυνάμεις είχαν εμπλακεί στα πρώτα στάδια του Τρίτου Αφγανικού πολέμου, ενώ η Ιρλανδία μπήκε σε περίοδο παρατεταμένης εξέγερσης, η οποία θα οδηγούσε στην εγκαθίδρυση του Ελεύθερου Ιρλανδικού Κράτους. Η Βρετανική Αυτοκρατορία χρησιμοποίησε ακραία και εκτεταμένη βία, η οποία περιλάμβανε σφαγές αμάχων και αεροπορικούς βομβαρδισμούς, για να καταπνίξει τις εξεγέρσεις στην Ιρλανδία, στην Ινδία, στο Ιράκ και αλλού, και δεν ήταν η μόνη αυτοκρατορία που το έκανε. Οι Γάλλοι πολέμησαν λυσσασμένα για να κάμψουν τη σκληρή αντίσταση στην επέκταση της εξουσίας τους στο Λεβάντε και στην Ινδοκίνα. Οι Ιάπωνες πάλεψαν για να αποκρούσουν την αμφισβήτηση της αυτοκρατορίας τους στη χερσόνησο της Κορέας επιδιώκοντας ταυτοχρόνως να επεκτείνουν την επιρροή τους βαθιά εντός της Σιβηρίας. Πράγματι μετά την ανακωχή του 1918 ολόκληρο το οικοδόμημα της παγκόσμιας αυτοκρατορικής

7. Βλ. Gordon East, «The Concept and Political Status of the Shatter Zone», στο N. J. G. Pounds (επιμ.), *Geographical Essays on Eastern Europe* (Μπλούμινγκτον: Indiana University Press, 1961), και Donald Bloxham, *The Final Solution: A Genocide* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2009), 81. Για μια επισκόπηση της εθνοτικής βίας που συνόδευσε την κατάρρευση των πολυεθνοτικών αυτοκρατοριών, βλ. Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923* (Λονδίνο: Routledge, 2001). Για το χάος και τη βία στη ρωσική ύπαιθρο, βλ. Joshua Sanborn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905-1925* (ΝτεΚαλμπ, Ιλινόις: Northern Illinois University Press, 2003), 170-183. Βλ. επίσης Omer Bartov και Eric D. Weitz (επιμ.), *Shatterzone of Empire: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian and Ottoman Borderlands* (Μπλούμινγκτον: Indiana University Press, 2013).

τάξης πραγμάτων συγκλονιζόταν βίαια, παρότι είχε φτάσει στο απόγειο της εδαφικής επέκτασής του. Η οργανωμένη μαζική βία του πολέμου δεν είχε τελειώσει. Απλώς άλλαξε μορφές και τόπους στους οποίους επικεντρώθηκε.

Κινητοποιώντας τις αυτοκρατορίες για τον πόλεμο

Όταν το 1914 η Ευρώπη μπήκε στον πόλεμο, παρέμενε, όπως ήταν επί αιώνες, μια ήπειρος στην οποία κυριαρχούσαν δυναστικές αυτοκρατορίες με μεγάλες εδαφικές κτήσεις τόσο εντός της ευρωπαϊκής ηπείρου όσο και έξω από αυτήν. Όταν έληξε ο κατακλυσμός του βιομηχανοποιημένου πολέμου, τρεις από αυτές τις αυτοκρατορίες είχαν καταρρεύσει και αντιμετώπιζαν την εδαφική διάλυσή τους, ενώ άλλες ήταν αντιμέτωπες με μείζονα προβλήματα «αυτοκρατορικής υπερεπέκτασης», σύμφωνα με τη διατύπωση του Πωλ Κένεντυ. Εντούτοις μερικές από τις εμπόλεμες δυνάμεις αντιμετώπιζαν ήδη από καιρό την αυτοκρατορική παρακμή τους, κυρίως η Οθωμανική Αυτοκρατορία, υπό την πίεση της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος τη δεκαετία του 1870. Επωφελούμενη από τις ευκαιρίες τις οποίες παρείχε η ανικανότητα των Οθωμανών να εμποδίσουν τη βαθμιαία αποσύνθεση της αυτοκρατορίας τους, τον Σεπτέμβριο του 1911 η Ιταλία, νεοεμφανιζόμενη δύναμη στην αυτοκρατορική σκηνή, κήρυξε τον πόλεμο εναντίον των Οθωμανών. Ενώ αρχικά οι Ιταλοί είχαν συλλάβει τον πόλεμο ως μέσο για την κατάκτηση των οθωμανικών επαρχιών στην Τριπολίτιδα και την Κυρηναϊκή στην παράδοση των ευρωπαϊκών αποικιακών κατακτήσεων του 19ου αιώνα, σύντομα η εκστρατεία τους εναντίον των οθωμανικών δυνάμεων κλιμακώθηκε ως προς την ένταση, τις φιλοδοξίες και το γεωγραφικό πεδίο της τροφοδοτώντας φυλετικό και θρησκευτικό μίσος στην ανατολική Μεσόγειο και στα Βαλκάνια.[8]

Έναν χρόνο αργότερα, στις 17 Οκτωβρίου 1912, η Σερβία, το Μαυροβούνιο, η Ελλάδα και η Βουλγαρία κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατήγαγαν αποφασιστική νίκη.[9] Οι Βαλκανικοί πόλεμοι προκάλεσαν αλυσιδωτές αντιδράσεις. Όταν η βαλκανική συμμαχία ξεκίνησε τον πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αμφισβητώντας το στάτους κβο στα Βαλκάνια, η μοναρχία των Αψβούργων υποχρεώθηκε να επανεξετάσει τη βαλκανική πολιτική της. Η Σερβία ήταν η χώρα με τα μεγαλύτερα εδαφικά κέρδη και

8. Για τον πόλεμο ανάμεσα στην Ιταλία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. Timothy Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912* (Λέιντεν: Brill, 1990).

9. Για τους Βαλκανικούς πολέμους, βλ. Richard Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913* (Λονδίνο: Routledge, 2000), και William Mulligan και Dominik Geppert (επιμ.), *The Wars before the War* (Καίμπριτζ και Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, υπό έκδοση)

στους δύο Βαλκανικούς πολέμους. Μετά την ήττα και την απόσυρση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Ευρώπη, η Αυστροουγγαρία, πολυεθνικό κράτος στο οποίο υπερείχαν αριθμητικά σε μικρό βαθμό οι Σλάβοι, ανησύχησε ότι θα ήταν ο επόμενος «μεγάλος ασθενής» και στόχος μελλοντικής σερβικής επίθεσης, ανησυχία που βοηθά να εξηγήσουμε την αδιάλλακτη στάση της Βιέννης στην κρίση του Ιουλίου του 1914.

Μόλις φάνηκε ότι ένας ευρύτερος ευρωπαϊκός πόλεμος ήταν αναπόφευκτος, ήταν ξεκάθαρο ότι όλοι οι εμπόλεμοι θα καλούσαν τους υπηκόους των αυτοκρατοριών τους να πάρουν τα όπλα. Σε όλη τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου στο Ανατολικό Μέτωπο οι εμπόλεμες αυτοκρατορίες μάχονταν με πολυεθνοτικούς στρατούς σε αποικιοκρατούμενα εδάφη. Τον Αύγουστο του 1914 η Ρωσία προχώρησε σε γενική επιστράτευση και ενσωμάτωσε τους εφέδρους στον στρατό στη δύση. Η σύνθεση του στρατού αντανακλούσε χοντρικά την πολυεθνοτική συγκρότηση της χώρας. Ενώ το 1897 ο εθνοτικά ρωσικός πληθυσμός της αυτοκρατορίας ήταν περίπου το 44 τοις εκατό του συνολικού πληθυσμού, εκτιμάται ότι οι Ρώσοι αποτελούσαν το 50 τοις εκατό (το 75 τοις εκατό αν στους Ρώσους προσθέσουμε τους Ουκρανούς και τους Λευκορώσους) του μεγάλου αυτοκρατορικού στρατού, ο οποίος το 1917 είχε πάνω από 11 εκατομμύρια άνδρες, ενώ οι υπόλοιποι στρατιώτες του προέρχονταν από τις 150 και πάνω εθνοτικές ομάδες, συχνά με λιγότερα από 5 εκατομμύρια μέλη, που κατοικούσαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας των Ρομανόφ.[10]

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο κύριος αντίπαλος της Ρωσίας στο Νότιο Μέτωπο, στηριζόταν επίσης σε πολύ μεγάλο βαθμό στην επιστράτευση εθνοτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων, όπως δείχνει στο κείμενό του ο Mustafa Aksakal. Ενώ η βιβλιογραφία δίνει συνήθως τον αριθμό των 300.000 επιστρατευμένων Αράβων (ή 10 τοις εκατό του συνολικού αριθμού των επιστρατευθέντων), πιο πρόσφατες εκτιμήσεις υποστηρίζουν ότι οι επιστρατευμένοι από τις αραβόφωνες επαρχίες της αυτοκρατορίας μπορεί να αποτελούσαν το 26 τοις εκατό του συνόλου. Επιπλέον από τους 49.238 στρατιώτες οι οποίοι λιποτάκτησαν στην επαρχία του Αϊδινίου την περίοδο από τον Αύγουστο του 1914 έως τον Ιούνιο του 1916 περίπου το 59 τοις εκατό ήταν μουσουλμάνοι και το 41 τοις εκατό μη μουσουλμάνοι, γεγονός που δείχνει ότι οι οθωμανικές αρχές είχαν επιστρατεύσει σε μεγάλο βαθμό τις χριστιανικές μειονότητες της αυτοκρατορίας τους (κυρίως τους Έλληνες, τους Αρμενίους και τους Ασσυρίους).[11] Ωστόσο στην πορεία του

10. Sanborn, *Drafting the Russian Nation.*

11. Βλ. Mustafa Aksakal, κεφ. 1 στο παρόν βιβλίο. Βλ. επίσης Mehmet Besikci, *Ottoman Mobilization of Manpower* (Λέιντεν: Brill, 2012).

πολέμου το κράτος άρχισε να αμφισβητεί όλο και περισσότερο τη νομιμοφροσύνη των μη μουσουλμανικών και μη τουρκικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας, άσκησε βίαιη καταστολή εναντίον τους και έτσι έβαλε τέλος στη βιωσιμότητα της αυτοκρατορίας.

Ο πόλεμος επέτεινε επίσης τις εντάσεις ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες στην Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία, η οποία αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης του Peter Haslinger στον παρόντα τόμο και ήταν η χερσαία αυτοκρατορία με τη μεγαλύτερη εθνοτική ποικιλία περιλαμβάνοντας πάνω από δέκα εθνοτικογλωσσικές κοινότητες εντός των συνόρων της.[12] Ο στρατός των Αψβούργων στρατολογούσε τους στρατιώτες του από όλες αυτές τις κοινότητες που, σύμφωνα με την επίσημη απογραφή του 1910, περιλάμβαναν 23% γερμανόφωνους, σχεδόν 20% Ούγγρους, 16% Τσέχους και Σλοβάκους, σχεδόν 10% Πολωνούς και σχεδόν 9% Σέρβους, Κροάτες και Βόσνιους, 8% Ουκρανούς, 6% Ρουμάνους και ένα πλήθος μικρότερων εθνοτικών κοινοτήτων.[13]

Ακόμη και ο γερμανικός αυτοκρατορικός στρατός, φαινομενικά ο πλέον ομοιογενής εθνοτικά στρατός όλων των εμπολέμων, στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στις σημαντικές εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες της χώρας, κυρίως από τις συνοριακές περιοχές (παρότι σπάνια χρησιμοποιούσε αυτούς τους στρατιώτες στις συνοριακές περιοχές από τις οποίες κατάγονταν).[14] Μη περιλαμβάνοντας τους ασκάρι[15] τους οποίους χρησιμοποίησαν οι Γερμανοί στην Αφρική και τους Αφρικανούς μεταφορείς (που αποτελούσαν ξεχωριστή δύναμη) του στρατηγού Λέτοβ-Φόρμπεγκ, περίπου το 10 τοις εκατό του γερμανικού στρατού προερχόταν από τις μειονότητες περιλαμβάνοντας περίπου 850.000 Πολωνούς (το 6 τοις εκατό του συνόλου),[16] 400.000 έως 500.000 άνδρες από την Αλσατία και τη Λοραίνη

12. Helmut Rumpler, «Grenzen der Demokratie im Vielvölkerstaat», στο Helmut Rumpler και Peter Urbanitsch (επιμ.), *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918*, vii. *Verfassung und Parlamentarismus,* μέρος I: *Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, Zentrale Repräsentativköperschaften* (Βιέννη: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000), 1-10, εδώ σ. 1.

13. Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis* 1918 (Βιέννη και Κολωνία: Böhlau, 1990), 581.

14. Leszek Belzyt, *Sprachliche Minderheiten im preussischen Staat 1815-1914: Die preussische Sprachenstatistik in Bearbeitung und Kommentar* (Μάρμπουργκ: Herder-Institut, 1998).

15. Αφρικανός στρατιώτης ο οποίος υπηρετούσε στα στρατεύματα των ευρωπαϊκών αποικιοκρατικών δυνάμεων στην Αφρική. Η λέξη «ασκάρι» είναι δάνειο από την αραβική λέξη askari, που σημαίνει στρατιώτης. (Σ.τ.Μ.)

16. Alexander Watson, «Fighting for Another Fatherland: The Polish Minority in the German Army, 1914-1918», *English Historical Review* 126 (2011): 1137-1166, ιδίως 1138 σημ. 6.

(3-4 τοις εκατό),[17] περίπου 100.000 Εβραίους (λιγότερο από 1 τοις εκατό),[18] καθώς και 26.000 Δανούς[19] και μικρό αριθμό Σοραβών, Σίντι και Ρομά.[20] Η περίπτωση της Γερμανίας, την οποία αναλύει η Heather Jones, δείχνει ότι δεν υπήρχε μόνο ένας τύπος αυτοκρατορίας. Η Γερμανική Αυτοκρατορία ήταν η μόνη εμπόλεμη δύναμη η οποία αυτοπροσδιοριζόταν τόσο ως ευρωπαϊκή χερσαία αυτοκρατορία, σημαντικά διευρυμένη μετά τη συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, όσο και ως υπερπόντια αυτοκρατορία με παγκόσμιες φιλοδοξίες.

Καθώς στις αρχές Αυγούστου του 1914 οι ευρωπαϊκές χερσαίες αυτοκρατορίες επιστράτευσαν τα πολυεθνοτικά αυτοκρατορικά στρατεύματά τους, η Βρετανία και η Γαλλία κάλεσαν κι αυτές την αυτοκρατορία τους να βοηθήσει στην πολεμική προσπάθεια. Το 1914 το Λονδίνο και το Παρίσι ήλεγχαν τις δύο μεγαλύτερες αποικιοκρατικές αυτοκρατορίες στον κόσμο και στη διάρκεια του πολέμου θα στηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό σε αυτές για ανθρώπινους και υλικούς πόρους. Για τη Γαλλία, η αυτοκρατορία έπαιξε βασικό ρόλο στις προσπάθειες και στην ικανότητά της να διεξαγάγει τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας. Ο πόλεμος αποτέλεσε πεδίο δοκιμής για την έκκληση του στρατηγού Μανζέν να επιστρατευτεί «la force noire», μεγάλος αριθμός Αφρικανών εφέδρων, προκειμένου να αντισταθμίσουν τη μειονεκτική δημογραφική θέση της Γαλλίας έναντι της Γερμανίας.[21] Εκτός από τους 90.000 άνδρες των *troupes indigènes* που υπηρετούσαν ήδη όταν άρχισε ο πόλεμος, από το 1914 έως το 1918 η Γαλλία επιστράτευσε σχεδόν 500.000 άνδρες από τις αποικίες, στους οποίους περιλαμβάνονταν 166.000 Δυτικοαφρικανοί, 46.000 Μαλγάσιοι, 50.000 Ινδοκινέζοι (καθώς και 50.000 εργάτες από αυτή τη γαλλική αποικία), 140.000 Αλγερινοί, 47.000 Τυνήσιοι και 24.300 Μαροκινοί.[22] Οι περισσότεροι στρατιώτες από τις γαλλικές αποικίες υπηρέτησαν στην Ευρώπη.

---

17. Christoph Jahr, *Gewöhnliche Soldaten. Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918* (Γκέτινγκεν: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998)· Alan Kramer, «Wackes at War: Alsace-Lorraine and the Failure of German National Mobilization, 1914-1918», στο John Horne (επιμ.), *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War* (Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 1997), 105-121.

18. Jacob Segall, *Die deutschen Juden als Soldaten im Kriege 1914-1918* (Βερολίνο: Philo-Verlag, 1922)· Tim Grady, *The German-Jewish Soldiers of the First World War in History and Memory* (Λίβερπουλ: Liverpool University Press, 2011).

19. Claus Bundgärd Christensen, *Danskere på Vestfronten 1914-1918* (Κοπεγχάγη: Gyldendal, 2009).

20. Hansjörg Riechert, «Im Gleichschritt…: Sinti und Roma in Feldgrau», *Militärische Mitteilungen* 53 (1994): 377-397.

21. Charles Mangin, *La Force noir* (Παρίσι: Hachette, 1910)· Richard Fogarty, *Race and War in France: Colonial Subjects in the French Army, 1914-1918* (Βαλτιμόρη, Μέρυλαντ: Johns Hopkins University Press, 2008), 15-54.

22. Fogarty, *Race and War in France*, 27.

Όπως δείχνει ο Richard Fogarty στη δική του συμβολή, η χρησιμοποίηση των πόρων των αυτοκρατοριών δεν αφορούσε μόνο την επιστράτευση ανδρών από τις αποικίες αλλά και τη χρησιμοποίηση των οικονομικών και χρηματοοικονομικών πόρων των αποικιών. Στη φαντασία των Γάλλων η συνολική συμβολή των αποικιών φαινόταν ακόμη μεγαλύτερη από όσο ήταν με βάση τους πραγματικούς υπολογισμούς σε αγαθά, χρήματα, εργάτες και στρατιώτες. Στην πολιτιστική κινητοποίηση, η οποία ήταν ιδιαιτέρως σημαντική σε αυτή την παθιασμένη σύγκρουση, οι αποικίες ήταν ιδιαιτέρως ορατές, ενώ ο πόλεμος άφησε βαθιά αποτυπώματα στην αυτοκρατορία και στους λαούς της. Τελικά, μολονότι η διαδικασία διάλυσης της αποικιοκρατίας άρχισε με τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αποσταθεροποίηση της γαλλικής εξουσίας στις υπερπόντιες κτήσεις και στην υπονόμευση των αποικιοκρατικών σχέσεων στις οποίες στηριζόταν αυτή η εξουσία.

Το ίδιο ισχύει για τη Βρετανική Αυτοκρατορία, αν και με πιο άνισο τρόπο, όπως δείχνουν τα κείμενα του Bill Nasson και του Stephen Garton. Το κείμενο του Garton εστιάζει σε εκείνα τα μέρη της αυτοκρατορίας που συνεισέφεραν περισσότερο στην πολεμική προσπάθεια σε άνδρες και σε οικονομικούς και υλικούς πόρους: στις αυτοκυβερνώμενες κτήσεις, ιδίως στον Καναδά, στην Αυστραλία και στη Νέα Ζηλανδία, καθώς και στην Ιρλανδία και την Ινδία (η οποία αποδείχθηκε ιδιαιτέρως σημαντική πηγή ανδρών, καθώς μέχρι τον Δεκέμβριο του 1919 επιστρατεύτηκαν 1,4 εκατομμύριο άνδρες). Η συμβολή του Garton εξετάζει τις επιπτώσεις και τις συνέπειες τις οποίες είχε η συμμετοχή αυτών των μερών της αυτοκρατορίας στον πόλεμο και διερευνά τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές εντάσεις που αναδύθηκαν λόγω της επιστράτευσης για τον πόλεμο παρακολουθώντας τη βαθμιαία μετάβαση από τον «αθώο ενθουσιασμό» στην αυξανόμενη αμφιθυμία και στην ανοιχτή αντίσταση στην πολεμική προσπάθεια.

Αντιθέτως η αρχική επιστράτευση Αφρικανών στρατιωτών από τους Βρετανούς ήταν σχετικά περιορισμένη και οδήγησε σε διαφορετικά αποτελέσματα, όπως δείχνει το κείμενο του Bill Nasson. Ακολουθώντας το προπολεμικό σχέδιο το οποίο είχε καθορίσει η Επιτροπή Αυτοκρατορικής Άμυνας, οι κυβερνήτες των αποικιών και οι στρατιωτικοί σύμβουλοί τους φρόντισαν αρχικά για την ασφάλεια των δικών τους αποικιών και κατόπιν για την κατάληψη αφρικανικών λιμανιών και κτήσεων της Γερμανίας στην Τογκολάνδη (Τόγκο), στο Καμερούν, στη Γερμανική Νοτιοδυτική Αφρική (Ναμίμπια) και στη Γερμανική Ανατολική Αφρική (Τανζανία). Αρχικά οι Βρετανοί έριξαν βάρος στην επιστράτευση επαρκών τοπικών δυνάμεων για να καταλάβουν όσο το δυνατόν ταχύτερα τις παράκτιες περιοχές της ελεγχόμενης από τους Γερμανούς Αφρικής. Αυτό αποδείχθηκε σχε-

τικά εύκολο στη Νότια Αφρική, όπου τον Σεπτέμβριο του 1914 ο Λούις Μπότα, ο πρώτος πρωθυπουργός της νεοσύστατης Ένωσης της Νότιας Αφρικής, αποδέχθηκε με χαρά την «πρόσκληση» του Λονδίνου να καταλάβει στρατηγικές θέσεις στην ελεγχόμενη από τους Γερμανούς νοτιοδυτική Αφρική.

Όμως οι συχνά αυθαίρετες πρακτικές στρατολόγησης στην ελεγχόμενη από τους Βρετανούς Αφρική οδήγησαν μερικές φορές σε βίαιη αντίσταση.[23] Και στην Ένωση της Νότιας Αφρικής εκδηλώθηκε αντίσταση, που οφειλόταν στη βαθιά μνησικακία την οποία ένιωθαν ακόμη πολλοί Αφρικάνερς[24] για τη Βρετανική Αυτοκρατορία μετά τον πόλεμο των Μπόερς.[25, 26] Ωστόσο οι περισσότεροι Αφρικανοί που στρατολογήθηκαν στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου δεν ήταν μάχιμοι στρατιώτες, αλλά υπηρέτησαν ως εργάτες ή μεταφορείς στο αφρικανικό θέατρο του πολέμου. Περίπου 200.000 από αυτούς πέθαναν (κυρίως λόγω ασθενειών, όπως η ελονοσία και η δυσεντερία, που είναι η πιο φονική από τις ασθένειες του πολέμου, και λιγότερο σε μάχες), ενώ μεταξύ των εργατών οι οποίοι υπηρέτησαν στην Αφρική ο δείκτης θνησιμότητας ανήλθε στο 20 τοις εκατό.[27]

Τα ζητήματα τέθηκαν πιο ανοιχτά σε σχέση με τις αυτοκυβερνώμενες κτήσεις των λευκών εποίκων. Όταν το 1914 το Λονδίνο κήρυξε τον πόλεμο, δεν θεώρησε απαραίτητο να συμβουλευτεί τους πρωθυπουργούς αυτών των χωρών. Εντούτοις οι περισσότεροι ηγέτες και σχολιαστές αυτών των χωρών υποστήριξαν με ενθουσιασμό το κάλεσμα στα όπλα ζητώντας να δοθεί στήριξη στη Βρετανία μέχρι «τον τελευταίο άνδρα και το τελευταίο σελίνι» ή «το τελευταίο δολάριο» στην περίπτωση του Καναδά.[28] Ο Καναδάς, η Νότια Αφρική, η Αυστραλία, η Νέα

---

23. G. Shepperson και T. Price, *Independent Africa* (Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 1958), 235.

24. Λευκοί που κατάγονται από Ολλανδούς αποίκους, γεννήθηκαν στη Νότια Αφρική και κατοικούν εκεί για πολλές γενιές. Μιλούν την ολλανδική διάλεκτο Αφρικάανς. (Σ.τ.Μ.)

25. Bill Nasson, *Springboks on the Somme: South Africa in the Great War, 1914-1918* (Γιοχάνεσμπουργκ: Penguin Books, 2007).

26. Η παλιότερη ονομασία των Αφρικάνερς. Ο πόλεμος των Μπόερς ή Β΄ Απελευθερωτικός πόλεμος (1899-1902) διεξήχθη μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και των δύο Δημοκρατιών των Μπόερς, της Νοτιοαφρικανικής Δημοκρατίας (Τρανσβάαλ) και του Ελεύθερου Κράτους της Οράγγης. Ο πόλεμος έληξε με την Ειρήνη του Φερίνικινγκ, με την οποία οι Μπόερς έχασαν την ανεξαρτησία τους. (Σ.τ.Μ.)

27. Strachan, *First World War*, 497· Melvin E. Page, «Black Men in a White Men's War», στο Melvin E. Page (επιμ.), *Africa and the First World War* (Μπέιζινγκστοουκ: Macmillan, 1987), 14· Richard Fogarty και David Killingray, «Demobilization in British and French West Africa at the End of the First World War», *Journal of Contemporary History* (υπό έκδοση).

28. Τη φράση «μέχρι το τελευταίο σελίνι» χρησιμοποίησε σε ομιλία του ο Άντριου Φίσερ, ο ηγέτης του Εργατικού Κόμματος της Αυστραλίας, ο οποίος σύντομα, στις 31 Ιουλίου 1914, θα γινόταν πρωθυπουργός. Το σχόλιο για «το τελευταίο δολάριο» έκανε ο δημοφιλής Καναδός

Ζηλανδία και η Νέα Γη συμμετείχαν με 1,3 εκατομμύριο άνδρες στη βρετανική πολεμική προσπάθεια.[29] Από τις χώρες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας η συνεισφορά της Νέας Ζηλανδίας ήταν αναλογικά μια από τις μεγαλύτερες (σκοτώθηκε το 5 τοις εκατό των ανδρών ηλικίας 15 έως 49 ετών), ενώ για την Αυστραλία (η οποία έστειλε 300.000 άνδρες, από τους οποίους 60.000 σκοτώθηκαν και 150.000 επέστρεψαν τραυματίες, ανάπηροι, άρρωστοι και με ψυχολογικά προβλήματα) ο δείκτης των απωλειών ανήλθε στα δύο τρίτα, ο υψηλότερος μεταξύ όλων των δυνάμεων της Αντάντ.[30]

Η επιστράτευση στις αποικίες ήταν λεπτό ζήτημα. Μολονότι η Βρετανική Αυτοκρατορία χρησιμοποιούσε σε τακτική βάση στρατιώτες των αποικιών στις αυτοκρατορικές κτήσεις της, δεν τους είχε χρησιμοποιήσει στην Ευρώπη εναντίον λευκών. Στο κάτω κάτω ένας πόλεμος στον οποίο και οι δύο πλευρές θα χρησιμοποιούσαν ιθαγενείς βοηθητικούς στρατιώτες ήταν πιθανό να υπονομεύσει την ίδια την αρχή στην οποία στηριζόταν η αποικιοκρατία: τη φυλετική ανωτερότητα των λευκών. Αν κάποιος «έγχρωμος» εκπαιδευόταν για να σκοτώνει άλλους Ευρωπαίους, τι εγγύηση υπήρχε ότι κάποια μέρα δεν θα επετίθετο εναντίον των δικών του αποικιοκρατών; Όμως, παρά αυτόν τον προβληματισμό, μετά τις βαριές απώλειες τις οποίες υπέστη τον Αύγουστο του 1914 το Βρετανικό Εκστρατευτικό Σώμα, στάλθηκαν στη Γαλλία δύο ινδικές μεραρχίες. Από τη μεριά τους οι Γάλλοι έπρεπε να πείσουν τους Βορειοαφρικανούς να πολεμήσουν εναντίον της Γερμανίας, χώρας με την οποία δεν είχαν καμιά διένεξη, προκειμένου να υπερασπιστούν μια αυτοκρατορία που μέσα στην ίδια τους την πατρίδα τους είχε υποβιβάσει σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Η γερμανική προπαγάνδα, που χρησιμοποιούσε το χαρτί του ισλαμισμού για να στρέψει τους μουσουλμάνους της βόρειας Αφρικής εναντίον των Γάλλων, καθιστούσε ακόμη πιο δύσκολη αυτή την επιδίωξη των Γάλλων.[31] Εντούτοις εξαρχής η Γαλλία χρησιμοποίησε στην Ευρώπη στρατιώτες από τις αποικίες της. Βορειοαφρικανοί στρατιώτες στάλθηκαν

μυθιστοριογράφος Τ. Γ. Γκόρντον και παρατίθεται στο John Herd Thompson, *The Harvests of War: The Prairie West 1914-18* (Τορόντο: McLelland and Stewart, 1978), 32.

29. Οι αριθμοί περιλαμβάνονται στο Santanu Das, *Race, Empire and First World War Writing* (Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 2011), 4.

30. Stephen Garton, «Demobilization and Empire: Empire Nationalism and Soldier Citizenship in Australia after World War I», *Journal of Contemporary History* (υπό έκδοση, 2014).

31. Jacques Frémeaux, *Les Colonies dans la Grande Guerre: Combats et épreuves des peuples d'Outre-Mer* (Παρίσι: 14-18 Éditions, 2006)· Leonard V. Smith, Stéphane Audoin-Rouzeau και Annette Becker, *France and the Great War* (Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 2003)· Alice Conklin, *A Mission to Civilize: France and West Africa, 1895-1930* (Στάνφορντ: Stanford University Press, 1997)· Fogarty, *Race and War in France.*

στα σύνορα με το Βέλγιο, όπου για πρώτη φορά συμμετείχαν στη μάχη στο Σαρλερουά στις 21 Αυγούστου. Σε μάχη μίας ημέρας τάγματα των 1.200 πεζικαρίων απέμειναν με λιγότερους από 500 στρατιώτες έχοντας απώλειες σε νεκρούς και τραυματίες που έφταναν το 60 τοις εκατό. Συνολικά από τον Αύγουστο έως τον Δεκέμβριο του 1914 περίπου 6.500 Βορειοαφρικανοί στρατιώτες σκοτώθηκαν και χιλιάδες άλλοι τραυματίστηκαν.[32]

Από το 1915 και μετά η επιστράτευση στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας απέκτησε ακόμη πιο κεντρική σημασία για την πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων. Αφού η Ρωσία έχασε αποφασιστικές μάχες εναντίον των Γερμανών στο Ανατολικό Μέτωπο, στις 25 Ιουνίου 1916 εκδόθηκε διάταγμα για την επιστράτευση ανδρών από την κεντρική Ασία, οι οποίοι προηγουμένως εξαιρούνταν, για να υπηρετήσουν σε τάγματα εργασίας, μέτρο που πυροδότησε αναταραχή και αντίσταση σε ολόκληρη την περιοχή. Και για τη Βρετανία η επιστράτευση ανδρών από την αυτοκρατορία έγινε σημαντικότερη στρατηγική αναγκαιότητα. Μετά την απώλεια σχεδόν μισού εκατομμυρίου ανδρών στη μάχη του Σομ το 1916 και αντιμέτωπη με αυτοκρατορικές δεσμεύσεις από την Ινδία μέχρι τη Μεσοποταμία και τον Ελλήσποντο, η κυβέρνηση συνασπισμού στο Λονδίνο ήρθε σε ρήξη με τη σεβάσμια αγγλική παράδοση της εθελοντικής στρατιωτικής υπηρεσίας και τον Μάρτιο του 1916 εισήγαγε στη Βρετανία την καθολική στρατολογία. Η προσπάθεια του Λονδίνου να πείσει την Ιρλανδία και τις αυτοκυβερνώμενες κτήσεις να εφαρμόσουν το ίδιο μέτρο πυροδότησε έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις και είχε περιορισμένη επιτυχία. Υπό αυτές τις συνθήκες η στρατολόγηση και άλλων ανδρών έγινε ύψιστης σημασίας οδηγώντας τους διαμορφωτές των αυτοκρατορικών στρατηγικών να επανεξετάσουν τις απόψεις τους για τη στρατιωτική αξία των Αφρικανών υπηκόων. Σε πολλές αποικίες η απόφαση εκείνων που επέλεγαν να καταταχθούν ή ενθάρρυναν άλλους να το κάνουν στηριζόταν σε έναν πολιτικό υπολογισμό. Ηγέτες του Ινδικού Εθνικού Κογκρέσου και πολλοί υποστηρικτές της «εσωτερικής αυτονομίας» της Ιρλανδίας στο πλαίσιο του Ηνωμένου Βασιλείου υποστήριξαν τον πόλεμο με την ελπίδα της μεγαλύτερης πολιτικής αυτονομίας ή ίσως ακόμη και της εθνικής ανεξαρτησίας. Ο Μοχάντας Κ. Γκάντι, ο οποίος το 1915 είχε επιστρέψει στην Ινδία μετά τη μακροχρόνια διαμονή του στη Νότια Αφρική, έκανε εκστρατεία για να καταταχθούν οι Ινδοί συμπατριώτες του και να πολεμήσουν για την αυτοκρατορία, με την ελπίδα ότι η συμμετοχή τους στην αυτοκρατορική πολεμική προσπάθεια θα καθιστούσε την Ινδία ισότιμη με τις αυτοκυβερνώμενες κτήσεις στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής δομής και θα ενίσχυε τις

32. Gilbert Meynier, *L'Algérie révélée: La Guerre de 1914-1918 et le premier quart du XXème siècle* (Γενεύη: Librairie Droz, 1981), 271-274.

αξιώσεις της για εσωτερική αυτονομία. Το Λονδίνο ενθάρρυνε αυτή την άποψη δίνοντας στη διάρκεια του πολέμου υποσχέσεις για μεγαλύτερη συμμετοχή των Ινδών στην κυβέρνηση της χώρας τους.[33] Αυτή η στρατηγική των υποσχέσεων για αυτοδιάθεση σε κάποιο βαθμό μετά τον πόλεμο με αντάλλαγμα την υποστήριξη στη διάρκεια του πολέμου εφαρμόστηκε και αλλού. Το γνωστότερο παράδειγμα είναι ίσως οι ασυμβίβαστες μεταξύ τους υποσχέσεις τις οποίες έδωσε η Βρετανία στη διάρκεια του πολέμου, τόσο στους Άραβες όσο και στους Εβραίους, για την απόκτηση της οθωμανικής Παλαιστίνης.[34]

Αυτή η λογική δεν περιοριζόταν μόνο στις χώρες που θεωρούνταν επισήμως αποικίες. Όπως δείχνει στη συμβολή του ο Xu Guoqi, η νεοσύστατη Δημοκρατία της Κίνας θεώρησε ότι η υποστήριξη στην πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων ήταν το τίμημα για μια καρέκλα στο τραπέζι των μεταπολεμικών διακανονισμών και για μια θέση ισότιμης συμμετοχής στη διεθνή κοινωνία. Από το καλοκαίρι του 1915 το Πεκίνο επέτρεψε στους Συμμάχους να στρατολογήσουν 140.000 Κινέζους εργάτες και να τους στείλουν στην Ευρώπη, ενώ το 1917, παρά τις αδυναμίες και την εσωτερική διαίρεση, η Δημοκρατία της Κίνας εισήλθε επισήμως στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων. Από αυτή την άποψη ο πόλεμος ήταν μεγάλη απογοήτευση για πολλούς που είχαν ελπίσει ότι θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν την υποστήριξή τους στην πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων για να αξιώσουν την αυτοκυβέρνησή τους. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε τη βάση για την αντιαποικιοκρατική πάλη των επόμενων δεκαετιών καθιστώντας ακόμη πιο ελκυστικές τις ριζοσπαστικές υποσχέσεις της μπολσεβίκικης επανάστασης στη Ρωσία για όλους όσοι επιδίωκαν να αποτινάξουν τον αποικιοκρατικό ζυγό.

Διάλυση αυτοκρατοριών, επέκταση αυτοκρατοριών

Η αναγγελία της ανακωχής στις 11 Νοεμβρίου 1918 προοιωνιζόταν έναν νέο κόσμο έντονων αντιθέσεων. Κάποιες αυτοκρατορίες διαλύθηκαν και κάποιες άλλες επεκτάθηκαν, και ενώ η βία έληξε στο Δυτικό Μέτωπο και σε μερικά άλλα θέατρα του πολέμου, αλλού συνεχίστηκε αμείωτη ή σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και εντάθηκε. Αυτό συνέβη κυρίως στα πρώην εδάφη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, η οποία, όπως υποστηρίζει ο Joshua Sanborn, γνώρισε μια στιγμή «διάλυσης

33. Βλ. Shane Ryland, «Edwin Montagu in India, 1917-1918: Politics of the Montagu-Chelmsford Report», *South Asia* 3 (1973): 79-92.

34. Βλ., για παράδειγμα, David Fromkin, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922* (Νέα Υόρκη: Henry Holt, 1989).

της αποικιοκρατίας» όταν η αυτοκρατορική δομή, ελαττωματική αλλά σχετικά σταθερή το 1914, κατέρρευσε ως αποτέλεσμα του Μεγάλου Πολέμου. Η κρίση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας άρχισε το 1914, όταν η επιβολή του στρατιωτικού νόμου στις συνοριακές περιοχές αποδυνάμωσε το κύρος της κυβέρνησης και δημιούργησε αίσθημα μεγάλης ανασφάλειας στις ποικίλες εθνοτικές ομάδες που ζούσαν στις ζώνες του πολέμου, και εντάθηκε με τις στρατιωτικές ήττες του 1915 και τη μαζική αντιαποικιοκρατική εξέγερση η οποία συγκλόνισε όλη την τσαρική κεντρική Ασία την επόμενη χρονιά, καθώς και με τις αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις διάφορες πολιτικές ελίτ. Εμφανίστηκαν πολυάριθμα σχέδια για τη δομή του κράτους οδηγώντας τελικά σε κινήματα υπέρ της αυτονομίας και/ή της ανεξαρτησίας σε όλα τα συνοριακά εδάφη της αυτοκρατορίας.

Ως συνέπεια της κατάρρευσης της αυτοκρατορίας και της ανόδου του μπολσεβίκικου κινήματος και της βίαιης σύγκρουσής του με αντιμπολσεβίκικα κινήματα, η μεταπολεμική βία εξαπλώθηκε από τη Φινλανδία και τις βαλτικές χώρες, τη Ρωσία, την Ουκρανία, την Πολωνία, την Αυστρία, την Ουγγαρία και τη Γερμανία μέχρι τα Βαλκάνια, την Ανατολία, τον Καύκασο και τη Μέση Ανατολή, ενώ ακόμη και η Τσεχοσλοβακία, που για πολύ καιρό θεωρούνταν νησίδα ειρήνης, γνώρισε σημαντικές εντάσεις ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες και βία. Ο φόρος αίματος την περίοδο από το επίσημο τέλος του Μεγάλου Πολέμου το 1918 μέχρι τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923 ήταν εξαιρετικά υψηλός. Περιλαμβάνοντας τους σκοτωμένους στον ρωσικό εμφύλιο πόλεμο, πάνω από 4 εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας εμφύλιων πολέμων και συγκρούσεων ανάμεσα σε εθνοτικές ομάδες, χωρίς να υπολογίζουμε τα εκατομμύρια των απελαθέντων και των προσφύγων που έφυγαν για να γλιτώσουν από το χάος στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη.[35]

Και στις αυτοκρατορικές κτήσεις έξω από την Ευρώπη η μεταπολεμική βία ήταν διαδεδομένη, μολονότι δεν ήταν τόσο μαζική όσο στην ηπειρωτική Ευρώπη. Τα χρόνια αμέσως μετά τον πόλεμο η αναταραχή εξαπλώθηκε σε μεγάλο μέρος της Μέσης Ανατολής και της Ασίας. Στην Αίγυπτο την άνοιξη μετά την ανακωχή η «επανάσταση του 1919» εναντίον της βρετανικής επιρροής περιλάμβανε μαζικές διαδηλώσεις στους δρόμους των πόλεων και πολυάριθμες πράξεις σαμποτάζ σε αγροτικές περιοχές με στόχο τις τηλεγραφικές γραμμές και άλλα σύμβολα της αυτοκρατορικής εξουσίας. Οι Αιγύπτιοι εθνιστές, που θεώρησαν ότι η συνδιάσκεψη ειρήνης ήταν ευκαιρία για να απαλλαγούν από τη βρετανική παρέμβαση, απογοητεύτηκαν όταν εξανεμίστηκαν οι ελπίδες τους να εισακουστούν και κινη-

35. Robert Gerwarth και John Horne (επιμ.), *War in Peace: Paramilitary Violence after the Great War* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2012).

τοποιήθηκαν δραστήρια εναντίον της βρετανικής παρουσίας. Παρότι το Λονδίνο κατάφερε να αποτρέψει τη διεθνοποίηση του αιγυπτιακού προβλήματος, η συνεχιζόμενη αστάθεια οδήγησε τελικά τη Βρετανία να παραχωρήσει μονομερώς στην Αίγυπτο την ανεξαρτησία της το 1922 κρατώντας για τον εαυτό της τα «θεμελιώδη συμφέροντα» άμυνας και τη Διώρυγα του Σουέζ. Όμως τα μεταπολεμικά χρόνια οι Αιγύπτιοι εθνιστές γίνονταν όλο και πιο αποφασιστικοί και οι τεταμένες σχέσεις με τους Βρετανούς συνεχίστηκαν μέχρι την τελική εξάλειψη της βρετανικής ισχύος στην Αίγυπτο το 1956. [36]

Και η Ινδία γνώρισε μεγάλη αναστάτωση την άνοιξη του 1919, καθώς ο Γκάντι και άλλοι κινητοποίησαν τους Ινδούς εναντίον της απόφασης της κυβέρνησης στο Λονδίνο να παρατείνει και μετά τη λήξη του πολέμου τα έκτακτα μέτρα της πολεμικής περιόδου, απόφαση η οποία, ενώ είχε στόχο να αναχαιτίσει την αντίσταση, την έκανε ακόμη μεγαλύτερη. Οι εκατοντάδες άοπλοι Ινδοί που σκοτώθηκαν ενώ διαδήλωναν στην πόλη Αμριτσάρ του Παντζάμπ, παραβιάζοντας την απαγόρευση κυκλοφορίας, έγιναν σύμβολο και σημείο αναφοράς της εθνικής αντίστασης. Όπως και στην Αίγυπτο, οι βρετανικές αρχές προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τις διαιρέσεις ανάμεσα στους Ινδούς, προκειμένου να διατηρήσουν την επιρροή τους, αλλά δεν κατάφεραν να αποκαταστήσουν την ψευδαίσθηση της αυτοκρατορικής αρμονίας και νομιμοποίησης που χαρακτήριζε τον εορτασμό στο Δελχί το 1911 για τη στέψη του Γεωργίου Ε΄ ως μονάρχη της Ινδίας. Όταν το Ινδικό Εθνικό Κογκρέσο εγκατέλειψε την επιδίωξη να γίνει η Ινδία αυτοκυβερνώμενη κτήση και το 1930 υιοθέτησε την ανεξαρτησία ως επίσημο στόχο του, έθεσε στο κέντρο της πολιτικής μια θέση την οποία προηγουμένως διατύπωναν μόνο περιθωριακές ομάδες του ινδικού πολιτικού φάσματος.[37]

Ενώ οι διοικητές της Βρετανικής Αυτοκρατορίας πάλευαν να αποκαταστήσουν την τάξη και να συγκρατήσουν την επιδείνωση των κρίσεων στις παλιές αυτοκρατορικές κτήσεις, αγωνίζονταν επίσης να συγκροτήσουν και να ελέγξουν τα νέα εδάφη που είχε αποκτήσει η αυτοκρατορία ως αποτέλεσμα του πολέμου, ιδίως τα πρώην εδάφη της μακαρίτισσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τα οποία η Κοινωνία των Εθνών είχε αναθέσει στη Βρετανία υπό την καινοφανή διευθέτηση της Εντολής. Για την ώρα το ζήτημα της Παλαιστίνης φαινόταν σχετικά διαχειρίσιμο, αλλά οι προσπάθειες της Βρετανίας να συμβιβάσει τις υποσχέσεις τις οποίες είχε δώσει στη διάρκεια του πολέμου στους Γάλλους και Άραβες συμμάχους

36. Selma Botman, «The Liberal Age, 1923-1925», στο M. W. Daly, *The Cambridge History of Egypt*, ii. *Modern Egypt* (Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 1998).

37. D. A. Low (επιμ.), *Congress and the Raj: Facets of the Indian Struggle*, 1917-1947 (Λονδίνο: Heinemann, 1977).

της με την ανάγκη, η οποία ερχόταν σε αντίθεση με αυτές τις υποσχέσεις, να βρει ένα εργαλείο για να ελέγχει τα νεοαποκτημένα εδάφη της Εντολής στο πλούσιο σε πετρέλαιο Ιράκ οδήγησαν στην ευφυή ιδέα να εγκαθιδρύσει ως μονάρχη της Μεσοποταμίας τον Φεϋζάλ ιμπν Χουσεΐν, πρίγκιπα της Χετζάζης, τον οποίο είχαν εκδιώξει από την πατρίδα του ο αντίπαλος οίκος των Σαούντ και στη συνέχεια οι Γάλλοι από τη Συρία. Αυτή η ενέργεια και η χρησιμοποίηση της νεοαποκτημένης αεροπορικής δύναμης της Βρετανίας για την κτηνώδη καταστολή των πεισματικών εξεγέρσεων των φυλών κατάφεραν να σταθεροποιήσουν τουλάχιστον για ένα διάστημα την κατάσταση στα εδάφη της Βρετανικής Εντολής.[38]

Κατά τον μεσοπόλεμο η κατάσταση αποδείχθηκε ακόμη πιο ταραχώδης, τόσο στα εδάφη της Γαλλικής Εντολής όσο και σε άλλα μέρη της Γαλλικής Αυτοκρατορίας. Στις σοβαρές εξεγέρσεις αυτής της περιόδου εναντίον της γαλλικής αποικιοκρατικής εξουσίας περιλαμβάνονταν ο πόλεμος του Ριφ (1925-1926), η εξέγερση στη Συρία (1925-1930), η επανάσταση του Κονγκό-Γουάρα στη Γαλλική Ισημερινή Αφρική (1928-1931) και η ανταρσία του Κόλπου Γιεν στην Ινδοκίνα (1930-1931).[39] Είναι ξεκάθαρο ότι η συνάντηση των εργατών και των στρατιωτών από τις αποικίες με τις ανταγωνιστικές μεταξύ τους πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές ιδεολογίες της Ευρώπης (που περιλάμβαναν τον σοσιαλισμό, τον συνδικαλισμό και τον κομμουνισμό) άρχισε να επηρεάζει πολλές γαλλικές αποικίες. Το κάλεσμα του Γουίλσον για αυτοδιάθεση ενέπνευσε τον Χο Τσι Μινχ να εξετάσει αν η αυτοδιάθεση μπορούσε να εφαρμοστεί στις αποικιακές κτήσεις έξω από την Ευρώπη. Στο μεταξύ στην Αφρική επιφανή πολιτικά πρόσωπα, όπως ο Μπλαιζ Ντιάνε, εκμεταλλεύτηκαν τη γαλλική ρητορική και τα γαλλικά ιδανικά των οικουμενικών δικαιωμάτων και της ισότητας για να διαμορφώσουν έναν ενισχυμένο ρόλο των μη λευκών στο πλαίσιο της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, ενώ τη δεκαετία του 1920 στις γαλλικές κτήσεις στη βόρεια Αφρική η αντίθεση στη γαλλική εξουσία εντεινόταν όλο και περισσότερο.

Η μεγάλη πλειονότητα των Αφρικανών βετεράνων δεν ξεσηκώθηκε εναντίον των αποικιοκρατών αφεντάδων της.[40] Όμως αν οι Αφρικανοί βετεράνοι δεν αποτέλεσαν τον πυρήνα για την οργάνωση της αντιαποικιοκρατικής βίας, αυτό δεν συνέβη επειδή ήταν ικανοποιημένοι για τα αυξανόμενα δικαιώματά τους και ήταν αποδεκτοί από την προοδευτική και ανθρωπιστική ρεπουμπλικανική

38. Priya Satia, «The Defense of Inhumanity: Air Control and the British Idea of Arabia», *American Historical Review* 111 (2006): 16-51.

39. Βλ. Martin Thomas, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society* (Μάντσεστερ: Manchester University Press, 2005), 211-244.

40. Gregory Mann, *Native Sons: West African Veterans and France in the Twentieth Century* (Ντάραμ, Βόρεια Καρολίνα: Duke University Press, 2006).

ιδεολογία της γαλλικής αποικιοκρατίας. Όταν αποστρατεύτηκαν και επέστρεψαν στην κοινωνία των αποικιών, επανήλθαν στη θέση τους σε μια κοινωνική και πολιτική ιεραρχία η οποία ήταν πιο ρατσιστική και άκαμπτη από ό,τι στη μητρόπολη ή στον στρατό και στην οποία οι επαγρυπνούσες και καχύποπτες κυβερνήσεις των αποικιών χρησιμοποιούσαν επιμελώς αρκετά ανεπτυγμένους μηχανισμούς κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου, προκειμένου να εξασφαλίζουν τον φυλετικό και νομικό έλεγχο που στήριζε το «κύρος» των λευκών.[41] Εκεί όπου ξέσπασαν επαναστάσεις, κατεστάλησαν παντού ανηλεώς. Ο γαλλικός στρατός και οι αρχές των αποικιών αντέδρασαν με άγρια βία εναντίον των τεσσάρων σημαντικών επαναστάσεων του μεσοπολέμου χρησιμοποιώντας, όπως και οι Βρετανοί, την τελευταία λέξη της τεχνολογίας, όπως αεροπλάνα, δηλητηριώδη αέρια και τανκς, και υπέρτερες δυνάμεις σε άνδρες, δύναμη πυρός, επικοινωνίες και επιμελητεία.

Η Βρετανική Αυτοκρατορία και η Γαλλική Αυτοκρατορία δεν ήταν οι μόνες αυτοκρατορίες που τα χρόνια αμέσως μετά τον πόλεμο πάλευαν να σταθεροποιήσουν τα εδαφικά κέρδη τους και να αναζωογονήσουν τη νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Οι ηγέτες της Ιαπωνίας έδωσαν μάχη στη συνδιάσκεψη του Παρισιού για να διατηρήσουν τα εδάφη και τις άλλες διομολογήσεις που είχαν αποκτήσει στην Κίνα στη διάρκεια του πολέμου και κατάφεραν να αναγνωρίσουν οι άλλοι Σύμμαχοι τον έλεγχο της Ιαπωνίας στα πρώην γερμανικά εδάφη τα οποία είχε καταλάβει στην επαρχία Σαντούνγκ. Ταυτοχρόνως στην αποικία τους στην Κορέα οι Ιάπωνες κατέστειλαν κτηνωδώς την εκτεταμένη αντίσταση που συνδεόταν με το κίνημα της 1ης Μαρτίου, το οποίο εκδηλώθηκε την άνοιξη του 1919 εμπνεόμενο εν μέρει από τη γουιλσονική ρητορική περί αυτοδιάθεσης. Όμως, παρότι οι Κορεάτες ήλπιζαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα τους στήριζαν, η Ουάσινγκτον υιοθέτησε σχεδιασμένα στάση ουδετερότητας θεωρώντας λυμένο το ζήτημα ότι η Κορέα αποτελούσε αποικία.[42]

Αυτή την περίοδο οι Ηνωμένες Πολιτείες κατείχαν αρκετές αποικίες, εδαφική κληρονομιά της νίκης τους στον Ισπανοαμερικανικό πόλεμο του 1898. Μολονότι η Ουάσινγκτον είχε προχωρήσει ήδη περισσότερο από όσο οι άλλες αποικιοκρατικές δυνάμεις επιτρέποντας την αυτοκυβέρνηση των ντόπιων στις Φιλιππίνες και στο Πουέρτο Ρίκο, στη διάρκεια του πολέμου οι Ηνωμένες Πολιτείες κατέλαβαν

41. Emmanuelle Saada, «The Empire of Law: Dignity, Prestige, and Domination in the "Colonial Situation"», *French Politics, Culture and Society* 20/2 (καλοκαίρι 2002): 98-120. Βλ. επίσης της ίδιας, *Empire's Children: Race, Filiation, and Citizenship in the French Colonies* (Σικάγο: University of Chicago Press, 2012).

42. Manela, *The Wilsonian Moment*, 197-214.

στρατιωτικά την Αϊτή και τη Δομινικανή Δημοκρατία, πραγματοποίησαν αρκετές επιδρομές σε εδάφη του Μεξικού και σταθεροποίησαν τα ημιπροτεκτοράτα τους στην Κούβα, στη Νικαράγουα και σε άλλα μέρη της Καραϊβικής. Όπως δείχνει στο κείμενό του ο Christopher Capozzola, μολονότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν επιστράτευσαν πολλούς άνδρες από τις αποικίες για να πολεμήσουν στην Ευρώπη, αυτά τα χρόνια ανέπτυξαν μια πολιτική αστυνόμευσης των επεκτεινόμενων κτήσεών τους η οποία θα διαμόρφωνε τις σχέσεις τους με τις αποικίες και τις ημιαποικίες για τις επόμενες δεκαετίες. Ταυτοχρόνως ο Γούντροου Γουίλσον και οι διάδοχοί του άρχισαν να φαντάζονται ένα πιο φιλόδοξο αμερικανικό imperium, ένα παγκόσμιο imperium εθνών-κρατών τα οποία θα συνδέονταν μεταξύ τους σε ένα σύστημα διεθνών οργανισμών και στο οποίο θα κυριαρχούσαν οι αρχές του ελεύθερου εμπορίου. Σε αυτή τη νέα τάξη πραγμάτων οι Ηνωμένες Πολιτείες θα ήταν πρώτες μεταξύ ίσων και η οικονομική (και αργότερα στρατιωτική) υπεροχή των Ηνωμένων Πολιτειών θα στήριζε την παγκόσμια ηγεμονία της Ουάσινγκτον. Αυτή η αντίληψη είχε ως συνέπεια να επιδιώξουν οι Ηνωμένες Πολιτείες μια νέα τάξη πραγμάτων στην ανατολική Ασία, στόχο τον οποίο πέτυχαν, τουλάχιστον προσωρινά, με τη συνδιάσκεψη της Ουάσινγκτον το 1922, η οποία απέβλεπε να σταθεροποιηθεί η μεταπολεμική τάξη πραγμάτων στην «Άπω Ανατολή», σε μεγάλο βαθμό όπως θα επιδίωκε η συνδιάσκεψη της Λωζάνης για την «Εγγύς Ανατολή» την επόμενη χρονιά.

Όπως δείχνει ο Leonard Smith στο τελευταίο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου, στη συνδιάσκεψη ειρήνης του Παρισιού οι αυτοκρατορίες αποτέλεσαν τόσο πρόβλημα όσο και λύση. Η αποσύνθεση της μοναρχίας των Αψβούργων, της αυτοκρατορικής Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δημιούργησε κενό κυριαρχίας τόσο στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη όσο και στη Μέση Ανατολή. Το γουιλσονικό ευρύ και ρευστό πλαίσιο το οποίο αποδέχθηκαν οι Μεγάλες Δυνάμεις τη στιγμή της ανακωχής με τη Γερμανία τον Νοέμβριο του 1918 νομιμοποίησε στη βάση της αυτοδιάθεσης τα έθνη-κράτη ως διαδόχους των αυτοκρατοριών. Όμως όταν η ειρηνευτική διαδικασία συνεχίστηκε πέρα από το αλλοτινό Δυτικό Μέτωπο, οι αυτοκρατορικές Μεγάλες Δυνάμεις αποδείχθηκαν λιγότερο ικανές να την ελέγξουν. Η αυτοκρατορική επέκταση μέσω των Εντολών της Κοινωνίας των Εθνών έθεσε στα διάδοχα κράτη τα θεμέλια της αντίθεσης στην αυτοκρατορία. Το 1923 στον διακανονισμό στην Ανατολία διάδοχα κράτη καθόρισαν τα όρια της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Ακόμη και η σχέση ανάμεσα στις αυτοκυβερνώμενες κτήσεις των λευκών εποίκων και τη Βρετανική Αυτοκρατορία άλλαξε θεμελιακά. Αυτές οι χώρες αξίωσαν την αυτόνομη συμμετοχή τους στη συνδιάσκεψη ειρήνης και πάλεψαν για

τα δικά τους συμφέροντα.[43] Εντούτοις η μορφή του μεταπολεμικού εθνικισμού στις αυτοκυβερνώμενες κτήσεις των λευκών εποίκων ποίκιλλε. Στον Καναδά και στη Νότια Αφρική η πιεστική ανάγκη να κατευναστούν οι μεγάλες μη βρετανικές εθνοτικές κοινότητες, των οποίων η δυσαρέσκεια είχε ενταθεί λόγω του πολέμου, είχε ως αποτέλεσμα τα χρόνια αμέσως μετά τον πόλεμο το εθνικιστικό αίσθημα να αποτελέσει την ιδεολογική συγκολλητική ουσία που κρατούσε ενωμένα αυτά τα εύθραυστα κράτη. Και στις δύο αυτές χώρες ο εθνικισμός πήρε τη μορφή απομάκρυνσης από την αυτοκρατορία και επενδύθηκε στην αβασίλευτη δημοκρατία, στη μεγαλύτερη αυτάρκεια και στο αίσθημα της πολιτισμικής διαφοράς από τους Βρετανούς.[44] Στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία ο μεταπολεμικός εθνικισμός ήταν εξίσου ισχυρός, αλλά, σε διαφορά με τις δύο προηγούμενες χώρες, προσανατολίστηκε στα δύο αλληλοσυνδεόμενα θέματα της εθνικής ωριμότητας και της νομιμοφροσύνης στην αυτοκρατορία. Σε αυτές τις χώρες ο εθνικισμός δεν ήταν το αντίθετο της αυτοκρατορίας, όπως στις άλλες αυτοκυβερνώμενες κτήσεις των λευκών εποίκων, αλλά έθνος και αυτοκρατορία συνυφάνθηκαν αξεδιάλυτα.[45]

Το εύρος των γεωγραφικών περιοχών τις οποίες καλύπτει το παρόν βιβλίο αντανακλά τη φιλοδοξία μας να αποκαταστήσουμε τον χαρακτήρα του Μεγάλου Πολέμου ως *παγκόσμιου* πολέμου, να δώσουμε την οφειλόμενη σημασία στις εμπόλεμες αυτοκρατορίες, όπως η Πορτογαλία, που συνήθως ελκύουν ελάχιστα την προσοχή στις γενικές ιστορίες του Μεγάλου Πολέμου. Όπως υποστηρίζει ο Filipe Ribeiro de Meneses, η νεαρή πορτογαλική Δημοκρατία διατηρούσε σημαντικές αυτοκρατορικές κτήσεις, τις οποίες όμως ήταν ανίκανη να εκμεταλλεύεται οικονομικά. Ακόμη και πριν από την είσοδό της στον πόλεμο τον Μάρτιο του 1916, η Πορτογαλία είχε διεξαγάγει ήδη σημαντικές μάχες στις κύριες αφρικανικές κτήσεις της, την Αγκόλα και τη Μοζαμβίκη, τόσο με μερικές τοπικές εθνοτικές ομάδες όσο και με τις φρουρές υπό ευρωπαϊκή ηγεσία στις γειτονικές γερμανικές αποικίες. Ωστόσο μετά την είσοδο της Πορτογαλίας στον πόλεμο η κατάσταση επιδεινώθηκε σημαντικά. Η Πορτογαλία υπέστη πάνω από τα δύο τρίτα των συνδεόμενων με τον πόλεμο απωλειών της στην Αφρική, ενώ ο φόρος

43. Βλ. L. F. Fitzhardinge, «William Morris Hughes», στο Bede Nairn και Geoffrey Serle (επιμ.), *Australian Dictionary of Biography*, ix. *1891-1939* (Μελβούρνη: Melbourne University Press, 1983), 393-400.

44. M. S. Careless, *Canada: A Story of Challenge* (Λονδίνο: Cambridge University Press, 1953), 339-346.

45. Βλ., για παράδειγμα, Stephen Garton, *The Cost of War: Australians Return* (Μελβούρνη: Melbourne University Press, 1996)· Joy Damousi, *The Labour of Loss: Mourning, Memory and Wartime Bereavement in Australia* (Μελβούρνη: Melbourne University Press, 1999)· και Marina Larrson, *Shattered Anzacs: Living with the Scars of War* (Σηάτλ: University of Washington Press, 2009).

αίματος τον οποίο πλήρωσαν οι αυτόχθονες πληθυσμοί ήταν ανυπολόγιστα υψηλότερος. Στη συνδιάσκεψη ειρήνης του Παρισιού τέθηκαν σοβαρά ερωτήματα κατά πόσον με βάση το γουιλσονικό σύστημα η Πορτογαλία ήταν κατάλληλη ως αποικιοκρατική δύναμη. Εντούτοις στη μητρόπολη τιμούσαν τις εκστρατείες της Πορτογαλίας στην Αφρική ως μέρος της πάλης εναντίον της Γερμανίας και επομένως ως ουσιαστικό συστατικό του δικαιώματός της στην αυτοκρατορία.

Η Ιταλία είναι μία ακόμη χώρα που αυτή την περίοδο διεξήγαγε σημαντικούς αυτοκρατορικούς πολέμους, μολονότι η σημασία τους παραβλέπεται συχνά, όπως δείχνουν στο κείμενό τους ο Richard Bosworth και ο Giuseppe Finaldi. Η «Τρίτη Ιταλία», η οποία θεωρούνταν ευρέως η λιγότερο σημαντική από τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά ήταν υποχρεωμένη να αναμετριέται με τα αυτοκρατορικά φαντάσματα της αρχαίας Ρώμης, μπήκε στον αγώνα δρόμου για την απόκτηση αυτοκρατορίας όταν και όπου μπορούσε. Μολονότι το αποτέλεσμα ήταν μια αυτοκρατορία από «κουρέλια και μπαλώματα», η εισβολή της Ιταλίας στην οθωμανική Λιβύη το 1911 προοιωνιζόταν τον δρόμο προς τον πόλεμο, και η Ιταλική Αυτοκρατορία συμμετείχε επίσης στον πόλεμο στην Ευρώπη. Αφρικανοί στρατιώτες, που στρατολογήθηκαν στην Ερυθραία και στην ιταλική Σομαλία, ανήκαν στις εθνικές ένοπλες δυνάμεις. Από το 1915 έως το 1918 οι ιταλικές στρατιωτικές δυνάμεις προσπάθηκαν, αν και συχνά αναποτελεσματικά και πολλές φορές κτηνωδώς, να ενισχύσουν την ασταθή εξουσία τους στη Λιβύη, ενώ όλοι οι λογικοί διαμορφωτές της τακτικής απαιτούσαν να εστιάσει η Ιταλία τις δυνάμεις της στην Ευρώπη. Μετά τη νίκη στον ευρωπαϊκό πόλεμο η Ιταλία ξανάρχισε τις προσπάθειες να «ειρηνεύσει» την «τέταρτη ακτή» της σκοτώνοντας ίσως 100.000 αυτόχθονες υπό τη φασιστική δικτατορία που απέκτησε τον έλεγχο στη Ρώμη τον Οκτώβριο του 1922.

Ο Μεγάλος Πόλεμος ήταν πόλεμος αυτοκρατοριών, ο οποίος διεξήχθη κυρίως από αυτοκρατορίες και για την επιβίωση ή την επέκταση αυτοκρατοριών. Αποτελεί ίσως ειρωνεία το γεγονός ότι έπληξε τις δυναστικές αυτοκρατορίες, οι οποίες συνιστούσαν για αιώνες τον κυρίαρχο τύπο κρατικής οργάνωσης, καθώς και την αυτοκρατορική επέκταση και κατάκτηση ως την κύρια λογική των σχέσεων ανάμεσα στα κράτη στις παγκόσμιες υποθέσεις. Καμιά από τις τρεις δυναστικές αυτοκρατορίες των Κεντρικών Δυνάμεων δεν επιβίωσε από τον πόλεμο με την προπολεμική μορφή της, και μετά τον πόλεμο όλες (καθώς και τα συστατικά μέρη τους τουλάχιστον στην Ευρώπη) αναδιοργανώθηκαν ως αβασίλευτες δημοκρατίες της μιας ή της άλλης μορφής, παρότι κάποιες διατήρησαν την εδαφική μορφή τους και συνήθως κάποια μορφή υπό νέο ένδυμα των καταπιεστικών πρακτικών τις οποίες εφάρμοζε ο αυτοκρατορικός προκάτοχός τους. Οι

αυτοκρατορίες των Συμμάχων, με την αξιοσημείωτη και σημαντική εξαίρεση της Ρωσίας, κατάφεραν να επιβιώσουν ή ακόμη και να επεκτείνουν τα εδάφη τους. Ωστόσο ένας πόλεμος ο οποίος διεξήχθη για «τα δικαιώματα των μικρών εθνών» δεν μπορούσε παρά να υπονομεύσει σοβαρά τη νομιμοποίηση των αυτοκρατορικών σχηματισμών και να δημιουργήσει ένταση στις σχέσεις ανάμεσα στο αυτοκρατορικό κέντρο και τις περιφέρειες της αυτοκρατορίας, ακόμη και σε εκείνες που υποστήριζαν ενθουσιωδώς την αυτοκρατορία, συγκεκριμένα στις «λευκές κτήσεις» του βρετανικού στέμματος. Το πρόβλημα δεν ήταν απλώς ότι η ισότητα στις θυσίες συνεπαγόταν ισότητα στο στάτους και στα δικαιώματα. Στο κάτω κάτω οι «περιφερειακοί πληθυσμοί» μάχονταν επί χιλιετίες για αυτοκρατορίες χωρίς να προσδοκούν ή να λαμβάνουν μια τέτοια ανταμοιβή. Όμως έπειτα από μακροχρόνια και δύσκολη πορεία αναγνωριζόταν πια σχεδόν καθολικά η λογική της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία υποστήριζε ότι η πολιτική νομιμοποίηση δεν ήταν ελέω Θεού, αλλά απέρρεε από τον λαό. Το επιχείρημα του ανώτερου πολιτισμού, το τελευταίο καταφύγιο των υποστηρικτών της αυτοκρατορίας, πνίγηκε σε ωκεανό αίματος στα πεδία των μαχών, ακόμη και στα πιο «πολιτισμένα» ευρωπαϊκά τμήματα των αυτοκρατοριών ή μάλλον ιδίως σε αυτά.

Η μεταπολεμική βία στα εδάφη των περισσότερων πρώην εμπολέμων, νικητών και ηττημένων, ήταν εν μέρει πάλη για ό,τι είχε απομείνει από τις διαλυμένες αυτοκρατορίες. Όμως αντανακλούσε επίσης την κρίση της αυτοκρατορικής νομιμοποίησης την οποία πυροδότησαν ο πόλεμος και τα επακόλουθά του. Η θεαματική εμφάνιση στη διεθνή σκηνή του προέδρου Γουίλσον με τις διακηρύξεις του για την αυτοδιάθεση και τα δικαιώματα των μικρών εθνών και η αβέβαιη ακόμη αλλά εντεινόμενη απειλή της επανάστασης στη Ρωσία και αλλού στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη δημιούργησαν από κοινού ένα ευμετάβολο μείγμα ιδεών, παραδειγμάτων και δυνητικών πηγών στήριξης για τους εχθρούς της αυτοκρατορίας παντού. Η παγκόσμια κυκλοφορία των πληροφοριών και των ιδεών, την οποία επιτάχυναν ο πόλεμος και οι νέες τεχνολογικές και θεσμικές εξελίξεις, σήμαινε ότι η αντίθεση στην αυτοκρατορία εξαπλώθηκε ταχέως σαν επιδημία. Το 1923, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες αποσύρονταν προσωρινά από την παγκόσμια σκηνή, δίκτυα κομμουνιστών οργανωτών, με τη στήριξη του σταθεροποιημένου τώρα καθεστώτος στη Μόσχα, άρχισαν να δημιουργούν σε όλο τον αποικιοκρατούμενο κόσμο την οργανωτική δομή για την επανάσταση εναντίον των αυτοκρατοριών. Στο μεταξύ στα πρώην εδάφη της αυτοκρατορίας των Αψβούργων στην Ευρώπη, μέσα από μια συχνά αιματηρή και γενικά χαοτική διαδικασία, της οποίας όμως η κατεύθυνση ήταν ξεκάθαρη, εγκαθιδρύθηκαν έθνη-κράτη. Σε όλο τον κόσμο το αυτοκρατορικό κράτος ως

μορφή εδαφικής διακυβέρνησης δεχόταν επίθεση και υποχωρούσε, ενώ ανερχόταν το έθνος-κράτος. Και ενώ χρειάστηκαν αρκετές ακόμη δεκαετίες και ένας ακόμη πιο καταστροφικός πόλεμος από το 1937 έως το 1945 για να ολοκληρωθεί η διάλυση των αυτοκρατοριών, ο Μεγάλος Πόλεμος του 1911-1923 ήταν το κρίσιμο γεγονός σε αυτή τη διαδικασία.